

آینده جمعیت ایران: ۳۱ یا ۱۴۰ میلیون نفر؟

علی اصغر عباسی^{۳،۱*}، سعید اصغری^{۲،۲}، محسن بهرامی^۳

مشخصات نویسنده اول

فارس، شیراز، دانشگاه صنعتی امیرکبیر، aa.abbasi@aut.ac.ir

مشخصات نویسنده دوم

تهران، تهران، دانشگاه صنعتی امیرکبیر، saeedasghari1@yahoo.com

مشخصات نویسنده سوم

تهران، تهران، دانشگاه صنعتی امیرکبیر، mbahrami@aut.ac.ir

چکیده

در سالیان اخیر نگرانی‌هایی در باب شیب کند افزایش جمعیت در کشور مطرح شده است. کارشناسان معتقدند اگر روند کنونی ادامه پیدا کند در آینده‌ای نه چندان دور با جمعیت ۳۱ میلیونی مواجه خواهیم شد. در این مقاله، جمعیت ۱۴۰ میلیون نفری به عنوان جمعیت مطلوب در نظر گرفته شده است، سپس سعی شده است با استفاده از روش پس‌نگری موانع و زیرساخت‌های لازم برای رسیدن به چنین هدفی شناسانده شود. اقداماتی که باید در جهت رسیدن به این هدف صورت پذیرند شامل فراهم ساختن پیش‌نیازهای اقتصادی، اصلاح سبک زندگی، اصلاحات فرهنگی و تمرکز زدایی از شهرهای بزرگ می‌باشند که عدم توجه به هر کدام از این موارد می‌تواند آینده کشور را حتی در صورت تحقق جمعیت ۱۴۰ میلیونی با چالش جدی مواجه کند.

واژه‌های کلیدی: جمعیت، آینده، ایران، پس‌نگری، سناریو

۱ و * - نویسنده مسئول: دانشجوی کارشناسی ارشد مهندسی آینده پژوهی، دانشکده مدیریت، علم و فناوری، دانشگاه صنعتی امیرکبیر

۲ - دانشجوی کارشناسی ارشد مهندسی آینده پژوهی، دانشکده مدیریت، علم و فناوری، دانشگاه صنعتی امیرکبیر

۳ - دانشگاه صنعتی امیرکبیر، پژوهشکده مطالعات آینده

۱- مقدمه

رشد اقتصادی مهم‌ترین پارامتر برای تعیین پیشرفت و میزان توسعه یافتگی هر کشور است. در همه مدل‌های رشد اقتصادی نیروی انسانی به مثابه یک پارامتر مهم بیان شده است؛ از این رو، متغیرهای جمعیتی نقشی مهم در رشد اقتصادی کشورها دارند (راغفر و همکاران، ۱۳۹۱). بنابراین شناخت ساخت جمعیت‌ها در رفاه و فرصت‌های اجتماعی و اقتصادی در چارچوب برنامه‌های کلان توسعه جوامع امری ضروری است. به علاوه در تقسیم کار، قابلیت تولید، افزایش یا کاهش سطح زندگی موثر است و در مقیاس بین‌المللی نیز موجب اعتبار سیاسی و تجاری می‌گردد (عطوفی کاشانی، ۱۳۸۷). بر اساس آخرین سرشماری عموم و نفوس کشور در سال ۱۳۹۰ جمعیت کشور بیش از ۷۶ میلیون نفر برآورد شده است که این میزان نسبت به سرشماری قبلی تنها یک و سه دهم درصد رشد داشته است (خبرگزاری جهان امروز، ۱۳۹۳). با این وضعیت جمعیت ایران در سال‌های پس از ۱۴۱۰ وارد مرحله سال‌خوردگی خواهد شد. این مسئله بحث‌های زیادی را در میان کارشناسان و سیاست‌گذاران کشور برانگیخته است (ناظمی، ۱۳۹۲) که باید با تجدید نظر فوری در سیاست دو فرزندگی که در دهه هفتاد و هشتاد در کشور اجرا گردید و رشد جمعیت را کند نمود، به تشویق زاد و ولد بیشتر و سیاست‌های جدید افزایش جمعیت روی آورد تا هرم سنی جمعیت کشور دوباره به حالت نرمال درآمده و از پیری هرچه بیشتر جمعیت جلوگیری گردد (مشفق و حسینی، ۱۳۹۰). جمعیت همواره یکی از مسایل مطرح کشور ما در سالیان اخیر بوده است. کارشناسان این حوزه بعضاً نگرانی‌هایی را از باب رشد کم جمعیت مطرح نموده‌اند، در سطح کلان نیز سیاست‌هایی برای افزایش جمعیت در کشورمان اتخاذ شده است که گاه با هجمه انتقادات مواجه بوده است. بر اساس سناریو رشد پایین جمعیتی که سازمان ملل متحد در سال ۲۰۱۰ منتشر کرده است اگر ایران به همین صورت به ادامه جایگزینی جمعیتی بپردازد و برنامه‌ای برای تعادل آن نداشته باشد در ۸۰ سال آینده جمعیت ۳۱ میلیونی را تجربه خواهد کرد که ۴۷ درصد آن را افراد سالمند بالای ۶۰ سال در برمی‌گیرند (سازمان ملل متحد، ۲۰۱۰).

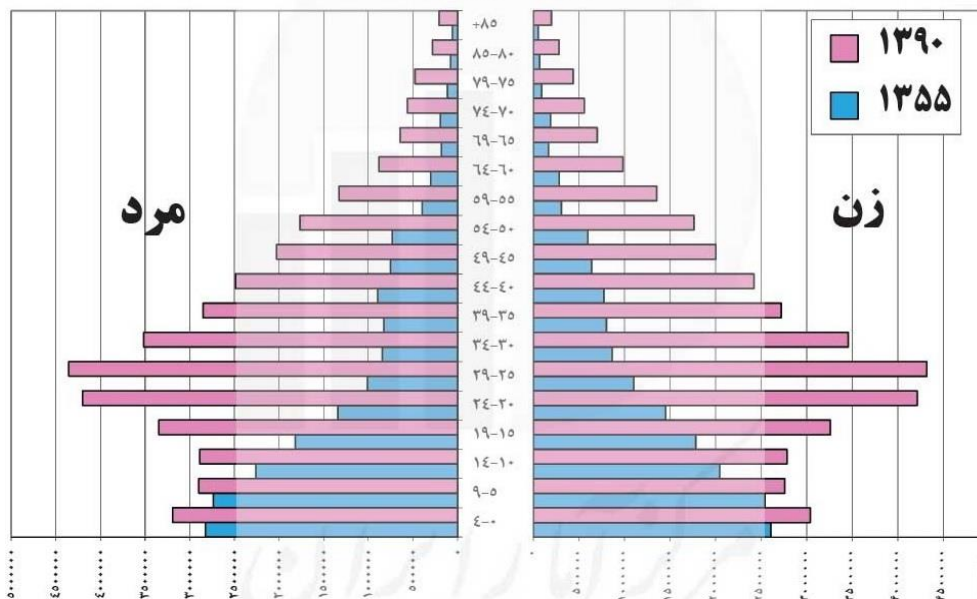
از طرفی گاه از سوی مقام‌های حکومتی ایران عده‌هایی اعلام می‌شود (۱۲۰ تا ۳۰۰ میلیون نفر) و بیان می‌شود که کشورمان ظرفیت افزایش جمعیت تا این تعداد را دارد. ما سعی داریم تا با نگاهی آینده‌پژوهانه به مسئله، موانعی را که بر سر راه افزایش جمعیت در کشورمان وجود دارد را مورد بررسی قرار دهیم و راه‌کارهایی برای هموار ساختن مسیر برای رسیدن به این مهم پیشنهاد دهیم. برای این منظور، ابتدا با استفاده از روش پویای محیطی به بررسی ابعاد اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و هم‌چنین زیست محیطی این مسئله می‌پردازیم، سپس با استفاده از روش پس‌نگری سعی در شناسایی موانع موجود بر سر این راه و پردازش سناریوهای محتمل داریم.

۱-۱- روند افزایش جمعیت در ایران

روند افزایش جمعیت کشور ایران از سال ۱۳۴۵ که اولین سرشماری رسمی در کشور انجام شد تا سال ۷۵ از رشد بالایی برخوردار بود و همین امر باعث شد تا مسوولان وقت کشور سیاست فرزند کمتر زندگی بهتر را اجرا کنند. اجرای موفق این سیاست با آموزش‌های مطلوبی که به خصوص در روستاها که دارای افزایش بی‌رویه جمعیت بودند، نقش مهمی در کاهش جمعیت کشور داشته است، به طوری که هم‌اکنون کشور ما از رشد ناچیز جمعیتی برخوردار است. در اوایل دهه ۶۰ شاهد یک انفجار جمعیتی در کشور بودیم که باعث ایجاد تغییراتی در ساختار جمعیتی کشور شد. در شرایط انفجار جمعیتی اگر نرخ بالای رشد جمعیت حفظ نشود و کاهش نرخ رشد و باروری در یک کشور رخ دهد، بعد از یک نسل شاهد پدیده پیری جمعیت در آن کشور خواهیم بود. در واقع جمعیتی که روزی بصورت انفجاری متولد شده بودند با گذشت سالیان به سطوح بالای هرم سنی رسیده و یک جمعیت پیر را شکل می‌دهند. این در صورتی است که ضمن کاهش نرخ رشد جمعیت، میزان جمعیت پیر بسیار بیشتر از جمعیت جوان آن کشور خواهد شد که این خود مشکلات عدیده‌ای را برای کشور به وجود خواهد آورد. شکل (۱) مقایسه‌ای بین ساختار جمعیتی سال ۱۳۵۵ و سال ۱۳۹۰ ارائه می‌دهد.

تغییرات ساختمان سنی جمعیت یک نسل ایرانی ۱۳۵۵-۱۳۹۰

شکل (۱) مقایسه ساختار جمعیتی سال های ۱۳۵۵ و ۱۳۹۰ (مرکز آمار ایران)^۱

۱-۲- پیامدهای کاهش جمعیت

کاهش جمعیت موجب پیری جمعیت است که خود مانعی برای رشد و توسعه اقتصادی خواهد بود. به عبارت دیگر، در شرایط کنونی که جامعه ما با معضل گسل کاهش جمعیت مواجه است، این امر عامل مهمی برای عقب ماندگی و عدم توسعه کشور است. کاهش جمعیت بعضاً می تواند پیامدهای مثبتی را نیز دربر داشته باشد اما آثار منفی آن به مراتب بیشتر است، در ادامه سعی می کنیم به برخی پیامدهای منفی کاهش جمعیت اشاره کنیم.

۱-۲-۱- پیری و بی نشاطی جمعیت

از اصلی ترین مشکلات ناشی از تنظیم خانواده و کنترل جمعیت، پیری جمعیت و فقدان نشاط و تحرک لازم اقتصادی، اجتماعی است. روشن است که توسعه و رونق اقتصادی وابسته به نیروی جوان و کارآمد است. با کاهش و رشد منفی جمعیت، جمعیت جامعه پیر می شود و از نشاط و سرزندگی لازم برخوردار نخواهد بود؛ زیرا جوانان مایه پویایی و سرزندگی جوامع هستند و غالب نوآوری ها، خلاقیت ها و نیز جهش های اجتماعی، سیاسی و اقتصادی توسط نیروهای جوان به منصف ظهور می رسد. در جامعه با جمعیت پیر، دولت ها و صاحبان سرمایه، احساس خطر می کنند (فولادی، ۱۳۹۲).

۱-۲-۲- آسیب های اخلاقی و تربیتی

ما در مباحث جمعیت شناختی، غالباً به آسیب هایی توجه می کنیم که از ترکیب فقر و پرجمعیتی خانواده ها به وجود می آید. در این زمینه از یک سو، از آسیب های اخلاقی و تربیتی که متوجه خانواده های کم جمعیت، به ویژه تک فرزندی است، غافل می شویم و از سوی دیگر، به منافع و فوایدی که در خانواده های پرجمعیت وجود دارد، توجه نکرده ایم؛ زیرا ترکیب رفاه و تک فرزندی، خود مقوله ای است که می تواند موجب بروز مشکلات فراوانی شود؛ زیرا کودکان در خانواده های کم جمعیت، به

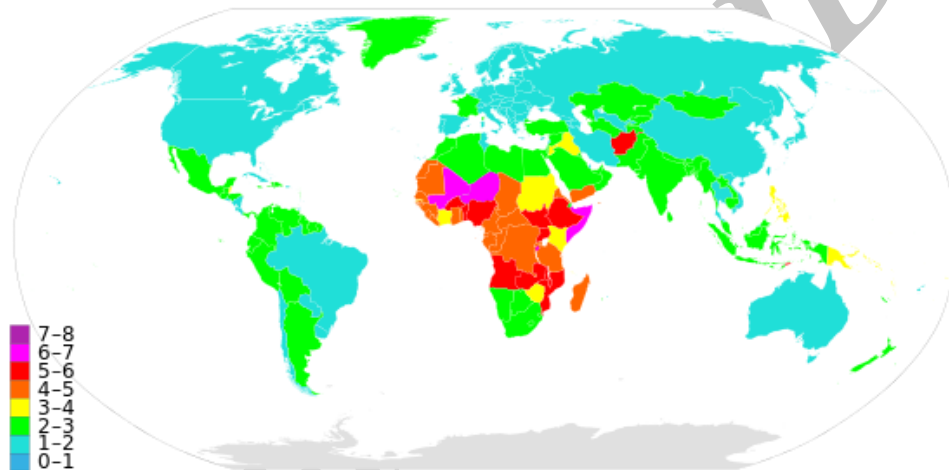
^۱ <http://www.amar.org.ir/>

ویژه تک‌فرزندی، همواره با سلسله خواست‌ها و انتظارات بی‌پایانی رشد می‌کنند که همه یا اکثر آن‌ها برآورده می‌شود. از این رو، فرزندان در چنین خانواده‌هایی با مفاهیم ارزشی و اخلاقی نظیر قناعت، ایثار، صبر، شکیبایی، تحمل، مدارا و... بیگانه خواهند بود. سیاست‌های کاهش جمعیت تا حد پیدایش خانواده‌های تک‌فرزند از این منظر، امری نامطلوب خواهد بود؛ زیرا کنترل جمعیت منجر به هسته‌ای شدن و تک‌فرزندی شدن خانواده شده، و این خود تابعی از اولویت یافتن رفاه و لذت مادی است. به نظر می‌رسد، این‌ها جملگی آسیب‌های اخلاقی است که دامن‌گیر سیاست کنترل جمعیت است (فولادی، ۱۳۹۲).

۱-۲-۳- پیامدهای امنیتی

امروزه بحث‌های مرتبط با جمعیت از انگاره‌های امنیت ملی یک کشور تعریف گردیده و از اهمیت فوق‌العاده‌ای برخوردار است. مسئله جمعیت که در مباحث راهبردی به عنوان منابع انسانی مطرح می‌شود، از جمله مولفه‌ها و شاخصه‌های اصلی در تعریف قدرت ملی کشورها به شمار می‌رود (علیمحمدی، ۱۳۹۲). در سال‌های اخیر ۳۵ درصد ازدواج‌هایی که انجام شده تک‌فرزند بوده و یا فرزند ندارند، که این امر نشان دهنده کاهش نرخ رشد جمعیت است، همچنین نرخ باروری ایران در میان ۲۶ کشور منطقه در رتبه ۲۵ قرار دارد (ناظمی اردکانی، ۱۳۹۳).

شکل (۲) نرخ باروری کشورهای مختلف جهان بر اساس برآورد سال ۲۰۱۳ (دانشنامه ویکی‌پدیا)^۱

این موضوع به معنای انقراض نسل مسلمان شیعه در ایران است. اکثر استان‌های حاشیه‌ای از قومیت‌ها و مذاهب مختلفی تشکیل شده که بعضاً تحت تاثیر فرهنگ‌های بیرونی مانند عربستان سعودی و غیره هستند و رشد جمعیتی آن‌ها تقریباً ۴ برابر استان‌های مرکزی است (نعمتی، ۱۳۹۳). از لحاظ امنیتی این شرایط نمی‌تواند مطلوب حکومت ایران باشد چرا که نیروی انسانی یک کشور پشتوانه اصلی یک کشور در مواجهه با تهدیدهای احتمالی داخلی و خارجی است.

۱-۳-۳- عوامل تاثیرگذار بر رشد جمعیت

۱-۳-۱- اقتصاد

یکی از عواملی که در نرخ رشد جمعیت دخیل می‌باشد عامل اقتصادی است که می‌توان آن را در دو سطح خرد و کلان مورد بررسی قرار داد. سطح خرد را می‌توان در وضع درآمدی مردم کشور بررسی کرد. کمبود درآمد و عدم توانایی در اداره فرزندان بیشتر، یکی از دلایل کم‌رغبتی مردم برای فرزند آوری است. سطح کلان را می‌توان در نرخ تورم و نرخ بیکاری که از

^۱ http://en.wikipedia.org/wiki/Total_fertility_rate

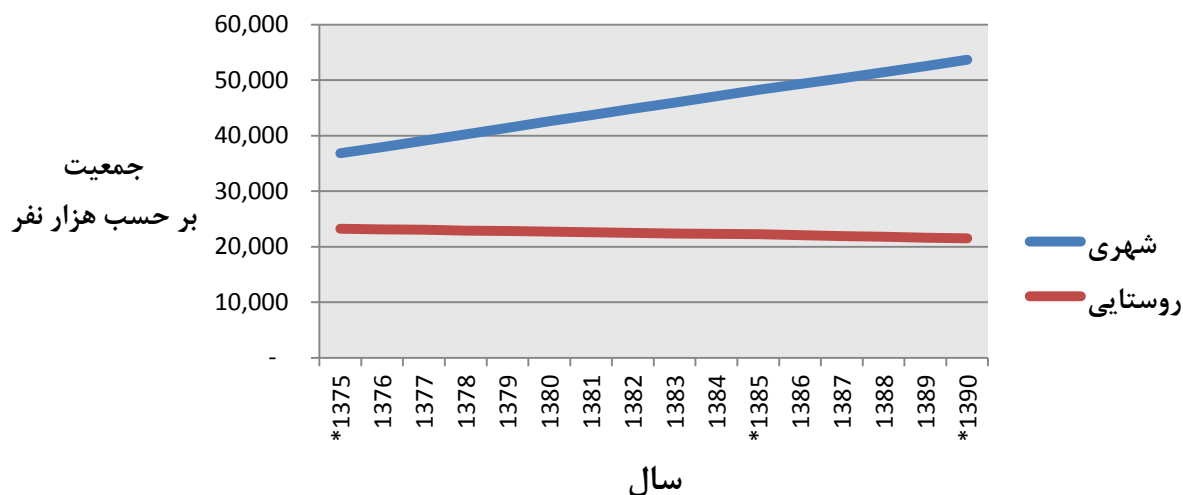
شاخص‌های اقتصادی هستند بررسی کرد. مشخصا با وجود نرخ تورم بالا و کاهش قدرت خرید مردم، رغبت آنان برای فرزند آوری کم می‌شود.

۱-۳-۲- فرهنگ

افزایش سن ازدواج و همچنین باور نداشتن به لزوم ازدواج در بین جوانان، از مهم‌ترین معضلات فرهنگی حال حاضر جامعه هستند. اگرچه این مسایل ارتباط تنگاتنگی با مسایل اقتصادی دارند اما توجه به این نکته لازم و ضروری است که در سایه مسایل اقتصادی، افزایش سن ازدواج در حال تبدیل شدن به یک فرهنگ است، فرهنگی که نه تنها در ایران بلکه در جهان نیز وجود دارد و می‌توان از این مسئله به‌عنوان یک همگرایی فرهنگی جهانی نام برد که هم اکنون نیز تأثیرات منفی خود را در برخی کشورهای اروپایی گذاشته است و آن‌ها را با نرخ رشد منفی مواجه ساخته است. به‌نظر می‌رسد در کشور ما نیز دختران و پسران به‌جای ازدواج روی به روابط خارج از عرف آورده‌اند و باید قبل از اینکه این مسئله به یک فرهنگ تبدیل شود جلوی آن را گرفت.

۱-۳-۲- اجتماع

یکی از عوامل اجتماعی که از سال‌های بعد از انقلاب تا کنون شاهد آن هستیم افزایش شهرنشینی است. همان‌طور که در شکل (۳) نشان داده شده است میزان جمعیت شهری کشور طی ۱۵ سال افزایش چشم‌گیری داشته است و این روند با شیب نسبتا تندی رو به افزایش است. مهم‌ترین فاکتوری که در زندگی شهری می‌توان به آن اشاره کرد نوع مسکن است. خانواده‌های ایرانی از دیرباز به زندگی در خانه‌های بزرگ عادت داشته‌اند، اما امروزه، سکونت در آپارتمان‌ها کوچک به یک اجبار تبدیل شده است. خانه‌ها و آپارتمان‌های کوچک ذاتا تعداد فرزند زیاد را نمی‌پذیرند و خانوارها بدون این‌که متوجه باشند تحت تأثیر این مسئله قرار گرفته‌اند. از یک طرف بالا رفتن سن ازدواج، و از طرفی استرس زندگی شهری باعث تنش و کم‌حوصلگی در والدین می‌شود. هرچه قدر سن والدین بالا رفته، کم حوصله تر می‌شوند و در نتیجه تمایل کمتری برای فرزندآوری خواهند داشت. از دیگر مسایلی که شهرنشینی به دنبال خواهد داشت، مسئله اشتغال زنان است چرا که ماهیت اشتغال زنان در روستا و شهر متفاوت است. شغل زنان در روستا عمدتا کشاورزی، قالی بافی و... است که به زنان اجازه می‌دهد هم‌زمان با انجام کار در کنار خانواده حضور داشته باشند، در حالی که اشتغال زنان در شهر عمدتا به‌صورت استخدام در شرکت‌ها و کار کردن تمام‌وقت می‌باشد. در نتیجه زنان بخش زیادی از ساعات روز را در خارج از خانه به سر می‌برند که این مسئله فرزندآوری را برای آن‌ها سخت می‌کند (سوختانلو و رحمت آبادی، ۱۳۹۲). از دیگر مسایل شهرنشینی، می‌توان به نوع تغذیه اشاره کرد. نوع تغذیه جدید که در نتیجه همگرایی فرهنگی جهانی و سبک زندگی شهری به‌وجود آمده است تأثیرات مخربی بر سلامت زن و مرد و حتی میزان باروری آن‌ها دارد. آمارها نشان می‌دهند نرخ باروری در کشور ما به ۲۰٪ رسیده است، این یعنی یک پنجم زوج‌های ایرانی با مشکل ناباروری مواجه هستند که این میزان، بسیار بیشتر از متوسط جهانی است (خلیلی، ۱۳۹۲).

شکل (۳) میزان شهرنشینی کشور طی سال های ۷۵ تا ۹۰ (مرکز آمار ایران^۱)

۴-۱- نظر موافقان و مخالفان افزایش جمعیت

موافقان و مخالفان افزایش جمعیت، با دیدگاه‌های مختلف و در تمامی سطوح نظام حضور دارند، لازم دیدیم نگاهی اجمالی به دیدگاه‌های مخالف و موافق داشته باشیم.

موافقان:

- نیروی انسانی منشا قدرت است
- رشد جمعیت سفارش دین و کنترل جمعیت توطئه غرب است
- جمعیت زیاد، عامل توسعه اقتصادی است
- جلوگیری از روند پیر شدن جمعیت می‌کند
- وقتی نیمی از جمعیت یک کشور سالخورده باشد نیمه جوان جمعیت باید انرژی خود را صرف نگهداری و خدمات‌رسانی به نیمه سالخورده کنند و این بزرگ‌ترین چالش اقتصادی است

مخالفان:

- فراهم نبودن زیرساخت‌ها (آموزشی، بهداشتی، رفاهی و...)
- مبهم بودن آینده شغلی نسل آینده
- شرایط نامناسب معیشتی و اقتصادی خانواده‌ها (والدین)
- فراهم نبودن زندگی توأم با رفاه برای نسل آینده
- نبود پشتوانه کارشناسی برای افزایش جمعیت
- به دلایل فرهنگی رشد جمعیت بیشتر در فقرا رخ خواهد داد و سبب وخامت وضع آن‌ها خواهد شد (پایگاه تحلیلی دیدبان، ۱۳۹۲؛ خبرگزاری تحلیلی ایران، ۱۳۸۹).

۲- روش تحقیق

¹ <http://www.amar.org.ir/>

در این تحقیق، ابتدا با استفاده از روش پویا محیطی به بررسی زمینه‌های اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و هم چنین زیست‌محیطی افزایش جمعیت در وبسایت‌های خبری و مقاله‌های مرتبط پرداختیم سپس با استفاده از روش پس‌نگری تلاش شده است تا موانعی که بر سر راه افزایش جمعیت قرار دارد شناسایی شوند و در نهایت بر مبنای آن‌ها سناریوهایی تولید شدند.

۲-۱- روش پویا محیطی^۱

همه آینده پژوهان یا به عبارت بهتر همه محققین به نوعی از این روش استفاده می‌کنند. این روش در دهه ۶۰ و ۷۰ میلادی در میان آینده پژوهان رواج یافت، هم زمان با اوج گرفتن این روش جنبش‌های محیط‌زیستی در غرب به راه افتادند، از آنجا که نام این روش در برگزیده محیط است و برای اینکه این محیط با محیط‌زیست و جنبش‌های زیست‌محیطی اشتباه گرفته نشود برخی این روش را سیستم‌های هشدار سریع^۲، سیستم‌های هوش آینده^۳ و سیستم‌های پویا آینده^۴ نیز نامیدند. اما هم‌چنان پویا محیطی رایج‌ترین نام برای این روش می‌باشد. این روش به ندرت به تنهایی استفاده می‌شود، در واقع خروجی این روش، ورودی روش‌های دیگر است و عموماً در ترکیب با روش‌های دیگر به کار می‌رود. دامنه‌هایی که توسط این روش مورد بررسی قرار می‌گیرند بسته به موضوع مورد نظر می‌تواند تغییر کند اما عموماً سه مورد زمینه‌های فناورانه، اجتماعی و اقتصادی در اکثر موضوعات مورد بررسی مشترک هستند. در مورد مسئله جمعیت و در این مقاله، عوامل اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و زیست‌محیطی در نظر گرفته شدند. شش روش برای انجام پویا محیطی وجود دارد که این شش روش در جدول (۱) آورده شدند (گردن و گلن، ۲۰۰۸).

جدول (۱) شش روش برای انجام پویا محیطی (گردن و گلن، ۲۰۰۸)

روش	توضیح
پنل خبرگان ^۵	گردآوری افراد متخصص در زمینه مورد بررسی و پرسیدن سوالات به صورت نظام مند و هدف مند (متخصصین می‌توانند حضوری و یا توسط اینترنت، تلفن، ایمیل و.. به سوالات پاسخ دهند)
مرور ادبیات در پایگاه داده ^۶	جستجو در میان پایگاه های داده که اطلاعات در زمینه های مختلف را نگه داری می‌کنند. به عنوان مثال پایگاه مقالات ISI
جستجوی اینترنتی ^۷	جستجوهای اینترنتی و استفاده از امکاناتی نظیر گوگل الرت ^۸
مرور ادبیات در نسخه های چاپی ^۹	مقالات قدیمی، پایان نامه ها و مواردی که تنها به صورت چاپی در دسترس هستند
مقالات نوشته شده توسط متخصصین ^{۱۰}	مقالات مجلاتی که در موضوعات خاص توسط متخصصین نگاشته می شوند
دنبال کردن اشخاص کلیدی ^{۱۱}	دنبال کردن افراد متخصصی که زمینه خاصی را دنبال می‌کنند به واسطه وبسایت

¹ Environmental Scanning

² Early Warning Systems

³ Futures Intelligence Systems

⁴ Futures Scanning Systems

⁵ Expert Panel

⁶ Database Literature Review

⁷ Internet Searches

⁸ <http://www.googlealert.com>

⁹ Hard-Copy Literature Review

¹⁰ Essays on Issues by Experts

¹¹ Key Person Tracking and Conference Monitoring

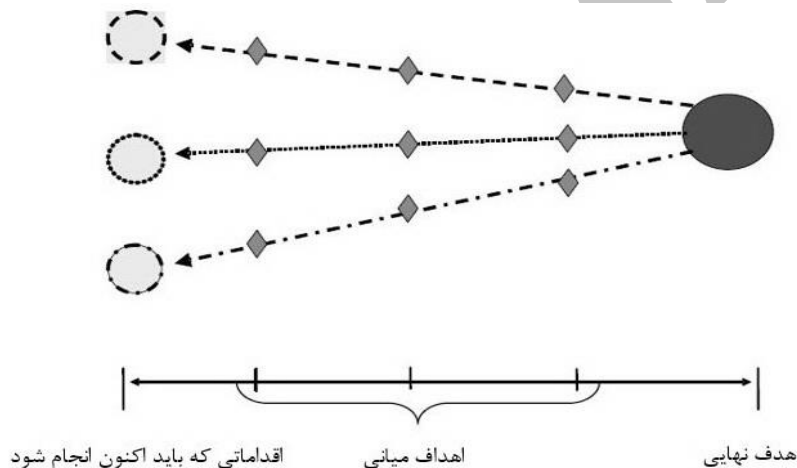

شخصی یا شبکه های اجتماعی و غیره. همچنین شرکت در کنفرانس ها برای یافتن اشخاصی با چنین قابلیت هایی

۲-۲- روش پس نگری^۱

روش پس نگری نخستین بار در سال ۱۹۷۰ و در بخش انرژی کشور سوئد انجام شد، سپس در سال ۱۹۷۶ آموری لاوینز^۲ آن را تحت عنوان نگاه تحلیلی به گذشته^۳ به کار برد. بعد از آن، جان رابینسون استاد دانشگاه بریتیش کلمبیا کانادا این روش را بسط داد (ثقفی و همکاران، ۲۰۱۳). این روش بر خلاف روش های معمول، ابتدا آینده مطلوب را تصویر می کند و سپس به عقب باز می گردد تا ببیند در این راه چه کارهایی باید صورت گیرد تا تصویری که ما از آینده داریم به واقعیت تبدیل شود. پس نگری برای آینده های بلندمدت (تا ۵۰ سال) و مسایل پیچیده به کار می رود، این روش ماهیت مشارکتی دارد و باید توسط خبرگان و یا ذی نفعان حوزه مورد بررسی انجام گیرد (عباسی و بهرامی، ۱۳۹۲). پس نگری می تواند برای استخراج سناریو استفاده شود اما برخی مواقع نیز به صورت مستقل استفاده می شود. پس نگری از آینده مطلوبی که در آینده متصور شدیم شروع می شود و سپس با طرح این سوال اصلی ادامه می یابد. "چه امکانات و احتمالاتی برای رسیدن به هدفمان داریم؟" و / یا "چه کاری باید در حال حاضر و بعداً انجام شود تا به هدفمان برسیم؟" (کوسو و گاسنر، ۲۰۰۸). در این روش آینده مطلوب ما می تواند یک آینده و یا چند آینده و یا حتی یک تم خیالی فناورانه^۴ باشد (بیشاپ و همکاران، ۲۰۰۷).

شکل (۴) شمای کلی روش پس نگری (کوسو و گاسنر، ۲۰۰۸)

جمعیت ۱۴۰ میلیونی به عنوان هدف این تحقیق در نظر گرفته شد. اکنون این هدف باید با خبرگان و متولیان کشوری در حوزه های مرتبط فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، زیست محیطی و غیره مطرح شود و طی جلسه ای که با حضور این بزرگوران برگزار می شود پیش نیازها و زیرساخت های لازم مطرح شود و برآورده ساختن آن ها به عنوان اهداف کوتاه مدت در نظر گرفته شود. از آنجا که دسترسی به مقامات عالی کشوری برای ما مقدور نبوده است، این روش توسط دانشجویان کارشناسی ارشد رشته آینده پژوهی دانشگاه صنعتی امیرکبیر شبیه سازی شده و نتایج در شکل (۵) آورده شده است. این نتایج صرفاً به منظور دادن بینش به مخاطب در این زمینه ایجاد شده و کارشناسی شده نیست.

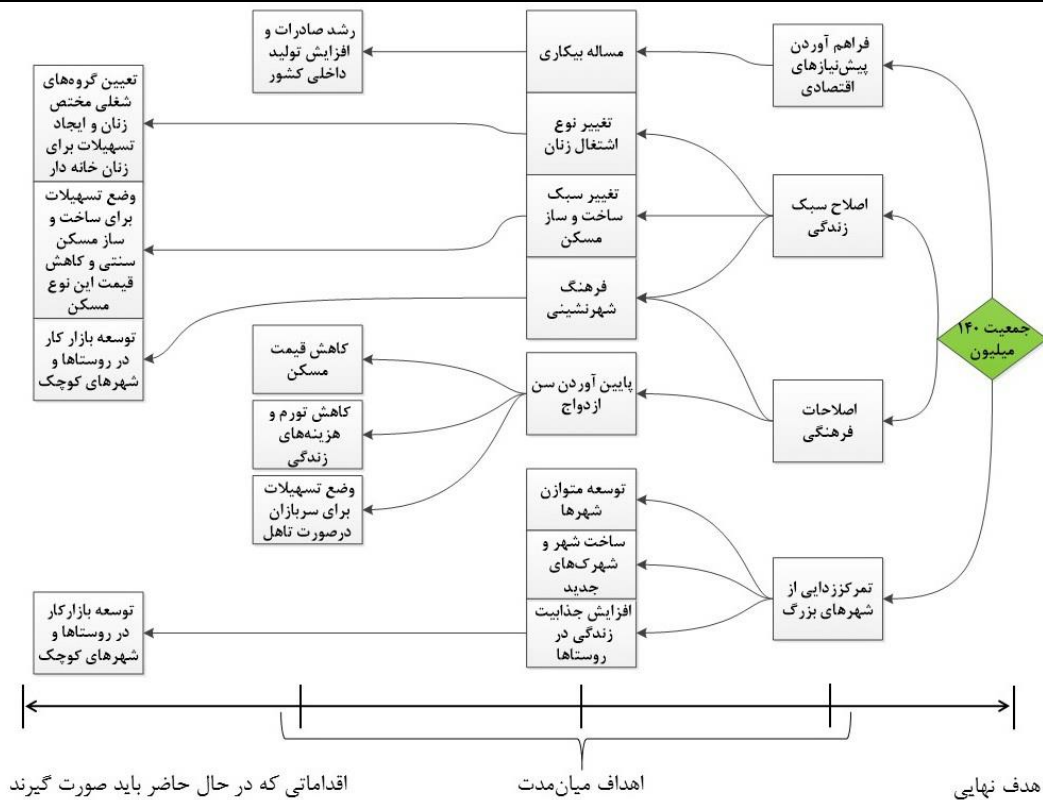
¹ Backcasting

² Amory Lovins

³ Analysis Looking Into the Past

⁴ Fantastical Technology Theme

شکل (۵) پس‌نگری جمعیت ۱۴۰ میلیونی

۲-۳- پیش‌نیازهای اقتصادی

یکی از مسائلی که پیش‌نیاز حصول جمعیت ۱۴۰ میلیونی است فراهم آوردن پیش‌نیازهای اقتصادی است. حل معضل بیکاری با فراهم آوردن فرصت‌های شغلی جدید، اولین قدم برای مرتفع کردن این مسئله است که این امر تنها با راه انداختن چرخ‌های اقتصاد و افزایش تولید داخلی میسر است.

۲-۴- اصلاح سبک زندگی

سبک زندگی عبارت است از شیوه زندگی یک فرد یا گروه، شامل رفتار و آداب اجتماعی، نوع پوشش، نوع غذای مصرفی، محل زندگی و به طور کلی مجموعه تمایلات، ارزش‌ها و رفتارهایی که از یک شخص سر می‌زند. از این بین شهرنشینی، نوع و مترای مسکنی که در شهرهای بزرگ مورد استفاده قرار می‌گیرد خود عاملی بازدارنده برای تمایل به فرزندآوری است، به عنوان مثال در یک آپارتمان با مترای ۵۰ متر نمی‌توان انتظار خانواده‌ای با ۴ فرزند داشت. ضمن این‌که نوع اشتغال زنان در شهرهای بزرگ که عمدتاً با دور بودن از کانون خانواده همراه است، ناخودآگاه میل به فرزندآوری را در خانواده‌ها پایین می‌آورد. مدیریت این رفتارها و سمت و جهت مثبت دادن به آن‌ها یکی از ملزومات موضوع افزایش جمعیت است.

۲-۵- اصلاحات فرهنگی

فرهنگ مقوله بسیار پیچیده و گسترده‌ای است که سبک زندگی را نیز شامل می‌شود، از این بین فرهنگ شهرنشینی و فرهنگ ازدواج دو عامل عمده تاثیرگذار هستند. به‌منظور تغییر فرهنگ تمایل به شهرنشینی پیشنهاد شده است بازارکار در روستاها و شهرهای کوچک توسعه یابد، رونق گرفتن اقتصادی شهرها و روستاها به صورت غیرمستقیم باعث خواهد شد که تسهیلات رفاهی و درمانی نیز در آنجا ظهور یابد و در نتیجه تمایل کمتری برای مهاجرت به شهرها وجود خواهد داشت. برای

اصلاح فرهنگ ازدواج باید عواملی که تمایل به ازدواج در جوانان را کاهش می‌دهد مرتفع شوند. از جمله این عوامل می‌توان به هزینه‌های بالای ازدواج، مشکل مسکن، کار و سربازی مردان اشاره کرد.

۲-۶- تمرکز زدایی از شهرهای بزرگ

زندگی در کلان شهرها مشکلات عدیده‌ای را برای ساکنان آن‌ها به وجود می‌آورد. آلودگی‌های مختلف نظیر آلودگی هوا و آلودگی صوتی از یک طرف و اضطراب و استرس ناشی از ترافیک و تراکم جمعیت از طرف دیگر منجر به کم حوصله‌گی، پرخاش‌گری و عصبیت مردم می‌شوند. علاوه بر این، متمرکز شدن در ابرشهرها از لحاظ زیست‌محیطی هم مخاطراتی به همراه خواهد داشت، آلودگی آب و هوا از جمله مهمترین پیامدهای شهرنشینی هستند که نه تنها بر نسل حاضر که بر نسل‌های بعد هم اثرات منفی و مخربی بر جای خواهد گذاشت (شهبان، ۱۳۸۵). تحقیقاتی که در سال ۱۳۵۶ بر روی موضوع آلودگی هوای تهران انجام شده بود نشان می‌دهد که تهران حتی ظرفیت ۴ میلیون نفر را هم ندارد، این در صورتی است که جمعیت کنونی تهران چندین برابر این مقدار است (ملاح، ۱۳۹۳). راه‌کارهای پیشنهادی برای این منظور، ساخت شهرک‌ها و شهرهای جدیدی است که جمعیت مهاجر بتوانند در آنجا سکونت یابند و از فشار مضاعف بر ابرشهرها کاسته شود.

۲-۷- سناریوهای تولید شده

در این بخش با در نظر گرفتن دو عامل تخصیص بودجه مورد نیاز و هماهنگی و مدیریت مناسب منابع به عنوان نیروهای پیش‌ران سعی در تولید سه سناریو از موارد ذکر شده در مرحله قبل را داریم، به علت محدودیت در تعداد صفحات مقاله، سعی شده است تا تنها به سناریوهای احتمالی اشاره‌ای اجمالی شود.

۲-۷-۱- سناریو ایران آباد (خوشبینانه)

وزارت‌خانه‌ای مستقل با محوریت جمعیت از افراد خبره تشکیل شده و برنامه‌های کوتاه مدت ۲ سالانه تا ۲۰ سال آینده را تدوین و ابلاغ می‌کند. توافق هسته‌ای ایران و غرب و بهبود روابط خارجی ایران باعث مهاجرت عده زیادی از نخبگان ایرانی مقیم خارج به ایران می‌شود. برنامه‌های جامع و دقیق وزارت‌خانه جمعیت که عموماً با هماهنگی دیگر دستگاه‌های کشوری انجام می‌شود باعث رونق اقتصادی و ثبات سیاسی کشور شده و جمعیت با نرخ ثابت دلخواه طی چند دهه آینده رشد می‌کند.

۲-۷-۲- سناریو افول (ادامه روند کنونی)

در این سناریو، کشور در تامین منابع مالی با دشواری‌هایی مواجه است، هم چنین در بخش مدیریت سرمایه‌های موجود و سیاست‌گذاری، ناهماهنگی‌هایی مشاهده می‌شود. نرخ رشد جمعیت در این سناریو ۱.۳ در نظر گرفته شده است. با ادامه این روند و طی ۳۰ سال آینده، با وجود تبلیغات پراکنده و اعمال سیاست‌هایی مبنی بر افزایش تعداد فرزند، با افزایش ناچیز جمعیتی مواجه خواهیم بود. این در حالیست که میانگین جمعیت در منطقه چیزی بیشتر از رقم مربوط به جمعیت کشور ماست. ایران برای رفع این مشکل روی به سیاست مهاجرپذیری می‌آورد، که این مهاجرت‌ها در میان مدت باعث بروز تضادها و مشکلات فرهنگی و اجتماعی جدیدی برای کشور می‌شود. سیاست خارجی ایران در قبال تهدیدهای خارجی در طی این مدت، سیاست مدارا خواهد بود.

۲-۷-۳- سناریو آشوب (بدبینانه)

در این سناریو، کشور به توافق هسته‌ای دست نیافته و با تحریم‌های تازه رو به روست، بهای نفت به شدت کاهش یافته و فرار مغزها به بالاترین حد خود در ۴۰ سال گذشته رسیده، امید به زندگی به شدت کاهش یافته و مردم از نظر معیشتی با مشکل مواجه هستند. این در حالیست که جمعیت با رشد ۵.۱ رو به روست، مسئولین کشور پس از گذشت دو دهه از شروع سیاست‌های افزایش جمعیت در کنترل کردن این بمب جمعیتی ناتوان هستند، نرخ رشد جمعیت از حد پیش‌بینی شده فراتر رفته و مسئولین مجبور به عقب‌گرد از مواضع قبلی خود و اتخاذ سیاست‌های کاهش جمعیت می‌شوند.

۳- نتیجه گیری

در شرایط کنونی، کشور ما نیاز به افزایش جمعیت دارد اما اگر سیاست‌هایی که به این منظور وضع می‌شوند کارشناسی شده نباشند و اگر دستگاه‌های مختلف کشوری مرتبط با امور اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی در این راه با هم هماهنگ نباشند و زیرساخت‌ها و پیش‌نیازها فراهم نشوند، این سیاست می‌تواند در آینده‌ای نه چندان دور به فاجعه تبدیل شود. برای این که این سیاست با موفقیت اجرا شود نیاز است که در گام نخست، زیرساخت‌های اقتصادی تقویت شوند. در گام بعد، اصلاحات اساسی در امور اجتماعی اعمال شوند و در آخر سیاست تمرکز زدایی از شهرهای بزرگ به واسطه فراهم آوردن تسهیلات در شهرهای کوچک و روستاها و احداث شهرها و شهرک جدید انجام شود. برخی اقداماتی که ضروری به نظر می‌رسند عبارتند از، تسهیل ازدواج جوانان، پایین آوردن سن ازدواج، کاهش آمار طلاق، کاهش مدت زمان تحصیل، ایجاد حس امنیت در خانواده‌ها برای فرزندآوری، تامین بهداشت عاطفی و روانی جوانان، تخفیف‌های مالیاتی برای والدین صاحب فرزند، کاهش هزینه‌های مربوط به زایمان و... که هر کدام به نوبه خود ضروری به نظر می‌رسند. بدیهی است که عدم تحقق هر یک از این سیاست‌ها می‌تواند باعث بروز مشکلات اساسی برای نظام و مردم در آینده شود.

مراجع

- [۱] ناظمی، م.، (۱۳۹۲)، "بررسی سیاست گذاری عمومی برای آینده جمعیت ایران"، دومین همایش ملی آینده پژوهی، دانشگاه تهران.
- [۲] عطوفی کاشانی، ط.، (۱۳۸۷)، "ترکیب جمعیت"، پژوهشکده باقرالعلوم.
- [۳] مشفق، م.، حسینی، ق.، (۱۳۹۱)، "آینده پژوهی تغییرات جمعیتی ایران طی دوره ۱۳۹۰ تا ۱۴۲۰"، همایش تغییرات جمعیتی.
- [۴] راغفر، ح.، موسوی، م.، کاشانیان، ز.، (۱۳۹۱)، "اثر پدیده سالمندی بر رشد اقتصادی"، همایش تغییرات جمعیتی.
- [۵] علیمحمدی، م.، (۱۳۹۲)، "تبعات کاهش جمعیت در ایران"، پایگاه تحلیلی خبری بصیرت.
- [۶] سوختانلو، ز.، رحمت آبادی، ا.، (۱۳۹۲)، "تجدید نسل شیعه، تهدید جامعه ایران"، ماهنامه معرفت.
- [۷] فولادی، م.، (۱۳۹۲)، "تاملی در سیاست کنترلی جمعیت؛ آثار و پیامدهای آن"، فصلنامه معرفت فرهنگی اجتماعی.
- [۸] پایگاه تحلیلی دیدبان، (۱۳۹۲)، "روند پیری جمعیت ایران تا ۱۴۵۰"، <http://trl.ir/5et>.
- [۹] ناظمی اردکانی، م.، (۱۳۹۳)، "شیب تند کاهش نرخ باروری در ایران"، <http://trl.ir/5ev>.
- [۱۰] خبرگزاری تحلیلی ایران، (۱۳۸۹)، "اظهارات موافقان و مخالفان سیاست دولت برای افزایش جمعیت"، <http://trl.ir/5eu>.
- [۱۱] خلیلی، م.، (۱۳۹۲)، "افزایش میزان ناباروری در کشور"، وبسایت خبری تابناک، <http://trl.ir/5ew>.
- [۱۲] ملاح، م.، (۱۳۹۳)، "تهران حتی ظرفیت چهار میلیون نفر را هم ندارد"، خبرگزاری ایسنا، <http://trl.ir/5f5>.
- [۱۳] عباسی، ع.، بهرامی، م.، (۱۳۹۲)، "پس‌نگری در آینده پژوهی"، دومین همایش ملی آینده پژوهی، دانشگاه تهران.
- [۱۴] شهابیان، پ.، (۱۳۸۵)، "ضوابط ناکارآمد تراکم ساختمانی، مغایر با معیارهای توسعه شهری پایدار"، ششمین همایش ملی دوسالانه انجمن متخصصان محیط زیست ایران، تهران.

[15] United Nations, (2010). *World Population Prospects, The 2010 Revision. Available at:* http://esa.un.org/wpp/documentation/pdf/WPP2010_Volume-I_Comprehensive-Tables.pdf

[16] Gordon, T.J., Glenn, J.C., (2008). Environmental Scanning. *Futures Research Methodologies Version 3.0, The Millennium Project.*

[17] Bishop, P., Hines, A., & Collins, T. (2007). The current state of scenario development: an overview of techniques. *Foresight-The journal of future studies, strategic thinking and policy*, 9(1), 5-25.

[18] Saghafi, F., Aliahmadi, A., Ghazy Noori, S. S., Hourali, M., (2013). Offering the reference model of backcasting approach for achieving sustainable development. *Journal of Futures Studies.*

[19] Kosow, H., Gaßner, R., (2008). Methods of future and scenario analysis: overview, assessment, and selection criteria.

[20] <http://jahannews.com/vdci5vapwt1awq2.cbct.html>

The Future Population of Iran: 31 or 140 Million?

Abstract

There have been concerns in recent years about slow population growth rate in Iran. Experts believe that we will face a 31 million population if the current trends persist. In this study, we considered 140 million population plausible, Then we used backcasting method to identify obstacles and required infrastructures to achieve the goal. The strategies to reach this goal include, providing economic prerequisites , lifestyle and cultural reforms and also metropolitan decentralization. Inattention to either of the mentioned domains can cause serious challenges in the future of the nation even if the the goal of 140 million population is achieved.

Keywords

Population; Future; Iran; Backcasting; Scenario

Archive of SID